

بررسی فرآیندهای فعلی سورمقولات از دیدگاه فرانقش اندیشگانی دستور هلیدی

نرگس معصومی مفرد*

مسعود اکبری زاده**، مهدی محمدی نیا***، احمد مجوزی****

چکیده

پژوهشگران بسیاری در خصوص قرآن کریم به بررسی و مطالعه پرداخته اند لیکن بر اساس نظریه نقش گرای نظام مند هلیدی الگوهای تجربه بر اساس فرآیندها و در چارچوب فرانقش اندیشگانی در زبان نمود پیدا می کنند. این فرانقش نگرش گوینده را نسبت به جهان هستی رقم می زند و به بررسی محتوای گزاره ای هر بند می پردازند. این پژوهش قصد دارد تا جزئیات ارائه شده در پنج سوره از قرآن را که با کلمه «قل» آغاز می شوند (جن، کافرون، اخلاص، فلق و ناس) و سور مقولات نامیده می شوند با تکیه بر دیدگاه فرانقش اندیشگانی دستورنقش گرایی نظام مند هلیدی بررسی کند تا دریافت کاملتر و بهتری از کلام الهی به دست آید و گامی به سوی کمال برداشته شود. بعد از استخراج و یافتن معانی و طبقه بندی تعداد هشتاد و نه فعل این در این سوره ها نتایج حاصله از روش آماری نشان داد که هر شش نوع فرآیند فعلی در این سوره ها کاربرد دارد اما در سوره جن بیشترین فرآیند مربوط به فرآیند ذهنی است که هماهنگ بر موضوع و فضای حاکم بر آن می باشد و فرآیندهای مادی و کلامی در رتبه های بعد قرار دارند در حالیکه در چهار سوره دیگر فرآیند مادی دارای بیشترین درصد فراوانی است و علت آن را می توان قابل فهم کردن متن برای بشر دانست. رتبه های بعدی فرآیندها

* دانشجوی دکتری گروه زبان، واحد زاهدان، دانشگاه آزاد اسلامی، زاهدان، ایران، n.maasoomi@yahoo.com

** استادیار زبان و ادبیات عرب، دانشگاه آزاد زاهدان، m.akbarizadeh@iauzah.ac.ir

*** استادیار زبان شناسی همگانی، دانشگاه ولایت ایرانشهر، mohammadinia@velayat.ac.ir

**** استادیار زبان انگلیسی، دانشگاه آزاد اسلامی، زاهدان، a.mojavezi@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۱۲/۱۲، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۳/۰۵

مربوط به فرآیند کلامی است که با طبقه بندی این سوره ها و آغاز آنها با کلمه "قل" همخوانی دارد.

کلیدواژه‌ها: قرآن کریم، دستور نقش گرای نظام مند هلیدی، فرآیندهای فعلی، فرانشی اندیشگانی، مقولات

۱. مقدمه

آیات کلام خدا خطاب به بشر و برای نیل او به سوی کمال حقیقی نازل شده است. لذا فهم و درک صحیح متن وحیانی، انسان را در مسیر آگاهی صحیح و هدایت واقعی قرار می‌دهد. مایکل هلیدی^۱ (Michael Halliday) به عنوان یکی از بزرگترین نظریه پردازان مکتب زبانشناسی نقشگرا^۲ (Functional Linguistics) با تاکید بر اینکه مرز مشخصی میان دستور و معنی وجود ندارد تاکید خود را در تحلیل گفتمان بر پایه ی معنی شناسی قرار می دهد و برای زبان، نقش و کارکرد اجتماعی قائل می شود. (مشکوه الدینی، ۱۳۸۸: ۱۲۴) فرانشی اندیشگانی هلیدی به کلیه عناصر دخیل در معنا توجه می کند و از این طریق و با بررسی های زبانشناختی قرآن شناخت بهتری از آن به دست می آید.

مطالعات زبانشناختی در مورد برخی از سوره های قرآن انجام شده است برای مثال: احمدزاده (۱۳۸۷) به مطالعه زبانشناختی سوره عصر پرداخته و نکات جدیدی درباره معنی شناسی این سوره ارائه کرده است و انواع مختلف انسجام به کار رفته در این سوره نشان داده است. همچنین، غضنفری (۱۳۸۸) از دیدگاه ادبی، گفتمانی، مطالعات ترجمه و زبانشناسی نقش گرای هلیدی را به اختصار بررسی کرده، سپس به تکرار در متون مقدس و به ویژه در قرآن پرداخته و اهداف بلاغی، معنایی و زیبایی شناختی این گونه عناصر را در این متون، مورد بحث قرار داده است. باتمانی (۱۳۸۹) آیات سوره یاسین را از منظر اصول و مبانی نظریه سیستمی نقشی هلیدی مورد تجزیه و تحلیل قرار داده است. هدف اصلی تحقیق، آزمودن نظریه مذکور و بررسی قابلیت اعمال آن در حیطه ی داده های قرآنی بوده است. بررسی این سوره بر اساس نظریه هلیدی، به این نتیجه انجامید که بر اساس فرانشی بازنمودی بیشترین فرآیندها از نوع کلامی است و سایر فرایندها نیز به ترتیب فراوانی از نوع مادی، رفتاری، ذهنی، رابطه ای می باشند. در این تحلیل نمونه ای از فرآیند وجودی مشاهده نگردیده است. پس از آن روح الله ملکیان (۱۳۹۲) به مطالعه توصیفی در خصوص آیات محکمت و متشابهات پرداخته است و تفاوت های این آیات را بیان نموده

است. همچنین دیدگاه‌های مختلف در خصوص چرایی وجود آیات متشابهات بررسی می‌کند و به این نتیجه می‌رسد که همه آیات قرآن ذاتا محکم اند و تشابهی ذاتی - نه ثبوتی و نه اثباتی - در کار نیست. در ادامه مطالعات زبانشناختی قرآن، رضویان و عزیزی (۱۳۹۳) با تکیه بر رویکرد نقش‌گرای هلیدی به بررسی افزوده‌های حاشیه‌ای سوره‌های مائده و یوسف پرداخته‌اند. نتایج حاصله نشان داده است که میزان استفاده از افزوده‌ها در سوره مدنی مائده بیش از سوره مکی یوسف است. پر بسامدترین افزوده‌ها در این سوره افزوده‌های سبب و موقعیت هستند که در سوره مائده بیشتر دیده شده است. بسامد بالای افزوده‌های موقعیت حاکی از توجه ویژه خداوند به مخاطب کتاب و محدودیتهای بشر است. همچنین، نبی فر (۱۳۹۴) نیز به بررسی ۵ سوره از سوره‌های جزء ۳۰م قرآن کریم بر مبنای نظریه نقش‌گرای هلیدی پرداخته است. در مقاله او به بررسی پنج سوره از سوره‌های جزء بیست و نهم قرآن کریم از منظر فرانقش اندیشگانی دستورنقش‌گرای نظام مند هلیدی پرداخته است تا میزان فرایندهای به کاررفته در این سوره‌ها تعیین و مشخص شوند. بر اساس نتایج به دست آمده در این سوره‌ها فرایندهای اصلی مادی بیشترین کاربرد را داشته است. به علاوه، عزیز خانی، سلیمان زاده نجفی و شاملی (۱۳۹۶) به تحلیل سوره انشراح بر مبنای دستور نقش‌گرای هلیدی پرداخته‌اند و پس از تجزیه و تحلیل داده‌ها به این نتیجه می‌رسند که بسامد بالای استفاده از وجه اخباری و فرآیندهای مادی با فضای سوره که دلالت بر عمل و کنش دارد همخوان است.

این پژوهش به مطالعه فرآیندهای فعلی به کاررفته در ۵ سوره قرآن کریم که با "قل" شروع می‌شوند و به "مقولات" قرآن مشهورند و عبارتند از سوره‌های مبارکه "جن، کافرون، اخلاص، فلق و ناس" می‌پردازد تا به مفاهیم واقعی مطرح شده در این سوره‌ها بیش از پیش پی برده شود. از اینرو ابتدا در آیات این سوره‌ها افعال استخراج شده و سپس با توجه به معانی نوع فرایند فعلی هر یک مشخص شده است. آنگاه بسامد فرآیندهای به کاررفته در هر سوره مشخص شده و با توجه به آمار به دست آمده و فضای کلی حاکم بر سوره به تحلیل سوره پرداخته شده است.

در این پژوهش سعی می‌شود تا با تحلیل افعال به کاررفته در آیات مقولات قرآن کریم پاسخی برای پرسش‌های ذیل به دست آید که:

فرایندهای فعلی به کاررفته در سوره‌های قرآن کریم که با لفظ "قل" آغاز می‌شوند

چه می‌باشد؟

ارتباط بین نوع فرآیند به کاررفته در این سوره ها و مفاهیم و فضای حاکم بر هر سوره چیست؟

۲. نظریه نقش‌گرایی هلیدی

زبان‌شناسی نقش‌گرا یکی از رویکردهای نظری در زبان‌شناسی است که در مقابل زبان‌شناسی صورت‌گرا^۳ (Formal Linguistics) قرار می‌گیرد. دستور زبان نقش‌گرای نظام بنیاد مایکل هلیدی مشهورترین انگاره زبان‌شناسی نقش‌گرا است. "در این نظریه زبان شبکه‌ای درهم تنیده از نظام هاست که در نتیجه گزینش‌هایی که در درون آن رخ می‌دهد در نهایت به شکل ساختار یعنی زنجیره‌ای از گفتار یا نوشتار متبلور می‌شود." (هلیدی و متیسن، ۲۰۰۴: ۲۵)

هلیدی ساختهای زبانی را تنها از راه بافتهای اجتماعی که زبان به آن مربوط است قابل بررسی می‌داند، لذا در نظریه خویش سه فرانقش اجتماعی عمده را در نظر می‌گیرد که در هر ارتباطی اساس نظام دستوری زبان را تشکیل می‌دهد.

۱. نقش بازنمودی (Ideational Metafunction) یا بیان تجربه‌های درونی و بیرونی که با بررسی فرآیندهای فعلی قابل دست‌یابی است.

۲. نقش بینافردی (Interpersonal Metafunction) یا بیان احساسات و کاربرد صورتهای زبانی مناسب در برخوردهای اجتماعی.

۳. نقش متنی (Textual Metafunction) و جمله‌سازی که گوینده را قادر می‌سازد آنچه را می‌خواهد بگوید به گونه‌ای منسجم و سازمان‌یافته در قالب بند ارائه دهد (صالحی، ۱۳۸۶: ۳۵) چرا که وی بند را واحد تجزیه و تحلیل متن می‌داند و هر یک از این فرانقش‌ها را در سطح بند مورد بررسی قرار می‌دهد. (روینز، ۱۹۹۷: ۳۱۸)

۴. در این پژوهش به بررسی مقولات قرآن کریم بر اساس فرانقش بازنمودی نظریه نقش‌گرایی هلیدی می‌پردازیم.

۳. فرانقش باز نمودی (فرانقش تجربی، فرانقش اندیشگانی)

فرانقش اندیشگانی هلیدی به کلیه عناصر دخیل در معنا توجه می‌کند و از این طریق و با بررسی‌های زبان‌شناختی قرآن شناخت بهتری از آن به دست می‌آید.

فرا نقش اندیشگانی زبان به تجربه سخن گویان از جهان بیرون و جهان درون زبان بر می گردد. این نقش، درک ما را از واقعیت و در نتیجه تجربه ما را سامان بندی می کند، چگونگی نگرش ما را نسبت به جهان رقم می زند و از تجربه آدمی از جهان واقع سخن می گوید. (هلیدی و متیسن ۲۰۰۴: ۵۲۹)

در این فرانقش معنی محتوایی و تحت اللفظی، مورد توجه قرار می گیرد که با تجربه های ما از جهان بیرون و درون یکی است و مشخص می کند اهل زبان چگونه تجارب خود از جهان را تبدیل به مفاهیم می کنند. بر این اساس، بند از سه عنصر اصلی تشکیل شده است:

- فرایند (Process): رخداد به وقوع پیوسته در زمان است و به صورت گروه فعلی ظاهر می گردد و در یکی از ۶ گروه فرآیندهای فعلی قرار می گیرد.
- شرکت کنندگان در فرآیند (Participants): به صورت گروه اسمی عینیت می یابد.
- عناصر حاشیه ای (Circumstantial Elements): به صورت گروه قیدی یا حرف اضافه در ارتباط با فرآیند ظاهر می شوند.

" فرآیندها به صورت ۲ گروه اصلی و فرعی و در مجموع ۶ فرآیند تقسیم می گردند که عبارتند از: فرآیند های اصلی: مادی، ذهنی و رابطه ای و فرآیندهای فرعی: رفتاری، وجودی و کلامی." (هلیدی و متیسن ۲۰۰۴: ۱۷۹)

۱. فرآیند مادی (Material Process): در این نوع فرآیند کسی یا چیزی کاری انجام می دهد مانند ساختن و یا اتفاقی رخ می دهد مانند سوختن و عنصر دیگری که در این فرآیند نقش دارد و متاثر از عمل انجام گرفته است "هدف" نام دارد. (همان: ۱۷۹)

۲. فرایند ذهنی (Mental Process): فرآیندی است که بیانگر احساسات، اندیشه ها و ادراک افراد مانند دوست داشتن است و در این گونه فرایندها دو گونه وابسته به نام "حسگر" و "پدیده" وجود دارد. (همان: ۱۹۷)

۳. فرایند رابطه ای (Relational Process): فرآیندی است که بر چگونه بودن چیزی یا کسی دلالت دارد مانند افعال بودن، شدن و.. در این فرایند بین دو مفهوم رابطه برقرار می شود و مساله اصلی بیان وضعیت و مالکیت چیزی است. (همان: ۲۱۱)

۴. فرایند رفتاری (Behavioral Process): این نوع فرآیند به رفتارهای روانی، زیستی و فیزیولوژیکی انسان مانند خندیدن اشاره دارد. در این گونه فرآیند، یک وابسته به اسم "رفتارگر" وجود دارد که رفتار می کند و طبیعتاً موجود با هوشی است. (همان: ۱۲۵)
۵. فرآیند کلامی (Verbal Process): در این نوع فرآیند عنصر فعلی از نوع "گفتن" است. (همان: ۲۵۲)
۶. فرایند وجودی (Existential Process): فرآیندی است که از موجودیت و هستی پدیده ای و یا عدم آن سخن می گوید مانند وجود داشتن. (همان: ۲۵۷)
۷. فرایندها در کارکرد تجربی زبان، نقش اصلی را بر عهده دارند و تعداد و نوع وابسته ها در ارتباط با آنها تعیین می شود لذا در این مطالعه تمرکز اصلی بر مقوله فرایندهای فعلی به کار رفته در آیات است.

۴. تحلیل سوره ها

۱.۴ کلیات سوره جن

این سوره هفتاد و دومین سوره قرآن کریم است که مکی و ۲۸ آیه دارد. بر اساس تفسیر المیزان این سوره به چند تن از جنیان اشاره دارد که پس از شنیدن صوت قرآن به آن ایمان آوردند و به اصول معارف دین اقرار کردند. این سوره همچنین به وحدانیت پروردگار در ربوبیت و معاد اشاره دارد. در بخش آخر آن به مساله علم غیب می پردازد که کسی از آن اطلاعی ندارد به جز آنچه مورد خواست و اراده پروردگار است.

۱.۱.۴ فرانقش اندیشگانی سوره

نوع فرآیند	معادل فارسی	فعل	بند	آیه
ذهنی رفتاری رفتاری	وحی کرد گوش فرا داد شنیدیم	اوحی استمع سمعنا	قُلْ أُوْحِي إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قرآنا عَجَبًا	۱
ذهنی ذهنی ذهنی	هدایت می کند ایمان آوردیم شریک نمی سازیم	یهدی امنا لن نشرك	يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ وَلَنْ نَشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا	۲
مادی	نگرفت	ماتخذ	وَأَنَّهُ تَعَالَى جَدُّ رَبِّنَا مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا	۳

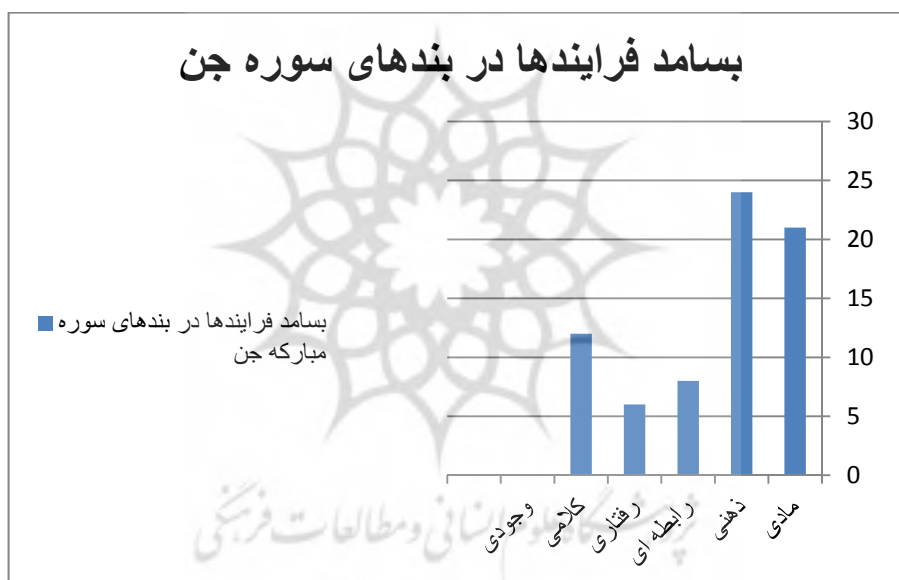
۴	وَأَنَّهُ كَانَ يَفْقَهُ سَفِيهًا عَلَى اللَّهِ شَطَطًا	کان یقول	بود می گفت	رابطه ای کلامی
۵	وَأَنَا ظَنُّنَا أَنْ لَنْ نَقُولَ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا	ظننا لن نقول	پنداشتیم نمی گویند	ذهنی کلامی
۶	وَأَنَّهُ كَانَ رِجَالٌ مِنَ الْإِنْسِ يَعُوذُونَ بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ فَزَادُوهُمْ رَهَقًا	کان يعوذون فزادوهم	بود پناه می برند می افزاید	رابطه ای مادی مادی
۷	وَأَنَّهُمْ ظَنُّوا كَمَا ظَنَنْتُمْ أَنْ لَنْ يَبِيعَتْ اللَّهُ أَحَدًا	ظنوا ظننتم لن يبعث	پنداشته اید گمان بردند مبعوث نمی کند	ذهنی ذهنی مادی
۸	وَأَنَا لَمَسْنَا السَّمَاءَ فَوَجَدْنَاهَا مُلَبَّتًا حَرَسًا شَدِيدًا وَشُهَبًا	لمسنا فوجدناها ملئت	بررسی کردیم یافتیم پر شده	مادی مادی مادی
۹	وَأَنَا كُنَّا نَعْتَدُ مِنْهَا مَقَاعِدَ لِلسَّمْعِ فَمَنْ يَسْتَمِعُ الْآنَ يَجِدْ لَهُ شِهَابًا رَصَدًا	کنا نعتد يستمع يجد	می نشستیم به گوش باشد می یابد	مادی رفتاری مادی
۱۰	وَأَنَا لَا نَدْرِي أَشَرٌّ أُرِيدُ بِمَنْ فِي الْأَرْضِ أَمْ أَرَادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَدًا	لا ندري اريد اراد	نمی دانیم اراده شده است خواسته شده است	ذهنی ذهنی ذهنی
۱۱	وَأَنَا مِنَّا الضَّالُّونَ وَمِنَّا دُونَ ذَلِكَ كُنَّا طَرَائِقَ قَدَدًا	کنا	بودیم	رابطه ای
۱۲	وَأَنَا ظَنُّنَا أَنْ لَنْ نُعْجِزَ اللَّهَ فِي الْأَرْضِ وَلَنْ نُعْجِزَهُ هَرَبًا	ظننا لن نعجز لن نعجزه	اعتقادداریم نمی توانیم عاجز کنیم نمی توانیم عاجز ش کنیم	ذهنی مادی مادی
۱۳	وَأَنَا لَمَّا سَمِعْنَا الْهُدَى آمَنَّا بِهِ فَمَنْ يُؤْمِنُ بِرَبِّهِ فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا رَهَقًا	سمعنا امنا يومن لا يخاف	شنیدیم ایمان آوردیم ایمان آورد نمی ترسد	رفتاری ذهنی ذهنی ذهنی
۱۴	وَأَنَا مِنَّا الْمُسْلِمُونَ وَمِنَّا الْقَاسِطُونَ فَمَنْ أَسْلَمَ فَأَوْلِيكَ تَخْرُؤًا رَشَدًا	اسلم تحروا	تسلیم شد برگزیدند(در صدد برآمدند)	مادی ذهنی
۱۵	وَأَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا	فكانوا	خواهند بود	رابطه ای
۱۶	وَأَنْ لَوْ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقَيْنَهُمْ مَاءً غَدَقًا	استقاموا لاستقينا	استقامت کنند می نوشاندیم	مادی مادی

ذهنی رفتاری مادی	بیازماییم اعراض کند(روی بگرداند) داخل می کند(می کشاند او را)	لنفتنهم يعرض يسلکه	لِنَفْتَنَهُمْ فِيهِ وَمَنْ يُعْرِضْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِ يَسْلُكْهُ عَذَابًا صَعَدًا	۱۷
کلامی	نخوانید	لا تدعوا	وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا	۱۸
مادی کلامی رابطه ای رابطه ای	برخاست بخواند نزدیک بودند بودند	قام يدعوه کادوا يكونون	وَأَنَّهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللَّهِ يَدْعُوهُ كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًا	۱۹
کلامی کلامی ذهنی رابطه ای	بگو می خوانم شریک قرار نمی دهم صاحب اختیار نیستم	قل ادعوا لاشرك لا املك	قُلْ إِنَّمَا أَدْعُو رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِهِ أَحَدًا	۲۰
کلامی رابطه ای	بگو صاحب اختیار نیستم	قل لا املك	قُلْ إِنِّي لَا أُمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا رَشَدًا	۲۱
کلامی مادی مادی	بگو پناه نمی دهد نخواهم یافت	قل لن يجيرني لن اجد	قُلْ إِنِّي لَنْ يُجِيرَنِي مِنَ اللَّهِ أَحَدٌ وَلَنْ أَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا	۲۲
رفتاری	سریچی کند	يعص	إِلَّا بِلَاغًا مِنَ اللَّهِ وَرِسَالَاتِهِ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا	۲۳
ذهنی کلامی ذهنی	می بیند وعده داده می شوند به زودی خواهند دانست	راوا يوعدون فسيعلمون	حَتَّىٰ إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ أَضْعَفُ نَاصِرًا وَأَقَلُّ عَدَدًا	۲۴
کلامی ذهنی کلامی مادی	بگو نمی دانم وعده داده می شوید قرار می دهد	قل ادري توعدون يجعل	قُلْ إِنْ أَدْرَىٰ أَقْرَبَ مَا تُوْعَدُونَ أَمْ يَجْعَلُ لَهُ رَبِّي أَمَدًا	۲۵
ذهنی	آگاه نمی سازد	لا يظهر	عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَىٰ غَيْبِهِ أَحَدًا	۲۶
ذهنی مادی	راضی شد می گمارد	ارتضى يسلك	إِلَّا مَنْ ارْتَضَىٰ مِنْ رَسُولٍ فَإِنَّهُ يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ رَصَدًا	۲۷

دهنی	تا معلوم دارد	لیعلم	۲۸ يَعْلَمُ أَنْ قَدْ أَبْلَغُوا رَسُولَاتِ رَبِّهِمْ وَأَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ وَأَحْصَى كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا
کلامی	ابلاغ کردند	ابلغوا	
ذهنی	احاطه دارد	احاط	
مادی	برشمرد	احصى	

جدول فراوانی فرآیندهای به کار رفته در سوره جن را نشان می دهد:

انواع فرآیندها	مادی	ذهنی	رابطه ای	رفتاری	کلامی	وجودی	جمع کل
فراوانی مطلق	۲۱	۲۴	۸	۶	۱۲	۰	۷۱
فراوانی نسبی	۲۹.۵۷	۳۳.۸	۱۱.۲۶	۸.۴۵	۱۶.۹	۰	۱۰۰

طبق جداول، در این سوره، با توجه به ماهیت و موضوع آن و اشاره به مساله جن و غیر مادی بودن این پدیده، بیشترین نوع فرایند به کار رفته ذهنی می باشد، و از این رهگذر بشر به تفکر بیشتر و غور در آیات الهی واداشته می شود. بر اساس تفسیر نمونه این سوره درباره خلق ناپیدایی به نام جن سخن می گوید و سخن از ایمان آنها به پیامبر و خضوع در برابر قرآن مجید و ایمان و اعتقاد آنها به معاد و مسائلی از این قبیل است و بر این اساس بسیاری از عقاید خرافی در زمینه جن اصلاح می گردد و بر آنها خط بطلان کشیده می شود، همچنین موضوعیت این سوره در خصوص مساله غیب است که هیچ کس جز

خداوند از آن اطلاعی ندارد، لذا فرآیند ذهنی در رتبه نخست قرار دارد. فرآیند مادی در رتبه دوم فرآیندها و با اختلاف نه چندان زیاد از فرآیند ذهنی قرار گرفته است تا هر چند موضوع کمتر ملموس جن در این سوره مورد بحث است اما همچنان کاربرد بالای فرایندهای مادی راه را در درک موضوعات این آیات هموار کند.

در این سوره، پس از فرآیند های ذهنی و مادی فرایندهای کلامی رتبه سوم این فراوانی ها را در بر می گیرد و بدین ترتیب، از طریق کلام، آموزه های دینی به بشر منتقل می گردد.

۲.۴ کلیات سوره کافرون

این سوره در جزء ۳۰م و دارای ۶ آیه است. طبق تفسیر المیزان در این سوره خداوند به رسولش فرمان می دهد به اینکه براثت خود را از کیش مشرکان علنا اظهار دارد و خبر دهد که آنها پذیرای دین وی نیستند، پس نه دین او مورد استفاده ایشان قرار می گیرد و نه دین آنها او را مجذوب می کند و بنابر این کفار باید تا ابد از سازشکاری مایوس باشند. همچنین بخشهایی از این سوره به صورت تکراری آمده است که تاکید را نشان می دهد.

۱.۲.۴ فرانش اندیشگانی سوره

بند	فعل	معادل فارسی	نوع فرآیند
قل یا ایها الکافرون	قل	بگو	کلامی
لااعبد ما تعبدون	لا اعبد تعبدون	نمی پرستم می پرستید	مادی مادی
ولا انتم عابدون ما اعبد	اعبد	می پرستم	مادی
ولا انا عابد ما عبدتم	عبدتم	می پرستید	مادی
ولا انتم عابدون ما اعبد	اعبد	می پرستم	مادی
لکم دینکم ولی دین	-	-	-

جدول فراوانی فرآیندهای به کار رفته در سوره کافرون را نشان می دهد:

انواع فرآیندها	مادی	ذهنی	رابطه ای	رفتاری	کلامی	وجودی	جمع کل
فراوانی مطلق	۵	۰	۰	۰	۱	۰	۶
فراوانی	۸۳/۳۳	۰	۰	۰	۱۶.۶۶	۰	۱۰۰

							نسبی

در سوره کافرون بالاترین بسامد مربوط به فرآیند مادی است که با توجه به فضای حاکم بر این سوره و ارتباط فرایندهای مادی با تجربیات انسان از جهان مادی، استفاده بالا از این فرآیند به درک بهتر مخاطب از کلام حق کمک می کند دومین فرآیند پر بسامد فرآیند کلامی است که با توجه به ویژگی این سوره مبنی بر آغاز با کلمه "قل"، فرآیند کلامی بسامد بسیار بالایی دارد.

۳.۴ کلیات سوره توحید

این سوره از سوره های جزء سی ام قرآن کریم و دارای ۴ آیه است.

این سوره خدای تعالی را به احدیت ذات و بازگشت ما به سوی اللّٰه و نیز به اینکه احدی نه در ذات و نه در صفات و نه در افعال شریک او نیست می ستاید، و این توحید قرآنی، توحیدی است که مختص به خود قرآن کریم است، و تمامی معارف (اصولی و فروعی و اخلاقی) اسلام بر این اساس پی ریزی شده است. روایات وارده از طرق شیعه و سنی در فضیلت این سوره بسیار زیاد است، حتی از هر دو طریق رسیده که این سوره معادل با یک ثلث قرآن است (المیزان، ۱۳۷۸، ج ۲۰: ۶۷۰).

" این سوره هم می تواند در مکه نازل شده باشد و هم در مدینه، و آنچه از بعضی از روایات وارده در سبب نزول آن ظاهر است این است که در مکه نازل شده است". (المیزان، ۱۳۷۴، ج ۲۰: ۶۷۱) همچنین در خصوص شان نزول این سوره آمده است که "یهودیان از پیامبر پرسیدند: مشخصات و حسب و نسب پروردگارت را برای ما بیان کن. آن جناب تا ۳ روز پاسخ نداد تا آنکه سوره "قل هو الله احد" نازل شد." (المیزان، ۱۳۷۴، ج ۲۰: ۶۷۵)

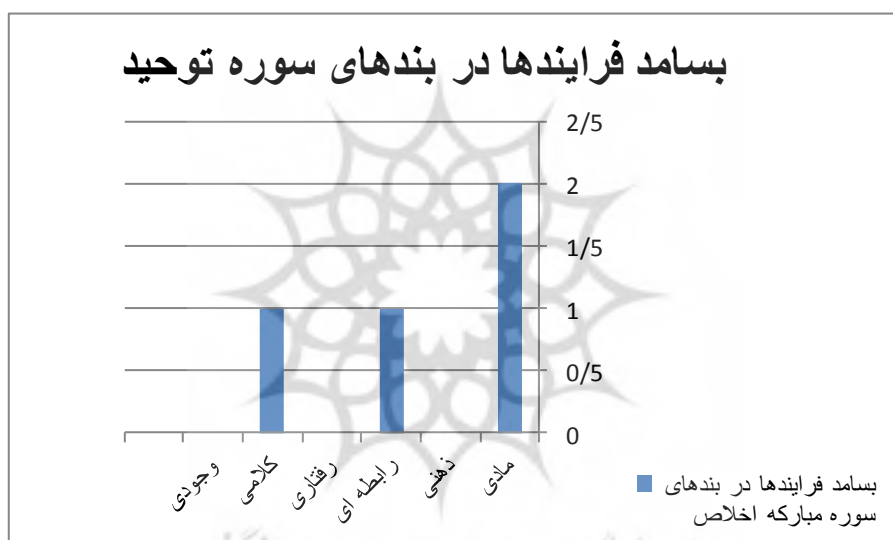
۱.۳.۴ فراتنش اندیشگانی سوره

بند	فعل	معادل فارسی	نوع فرایند
قل هو الله احد	قل	بگو	کلامی
الله الضمد	-	-	-
لم یلد و لم یولد	لم یلد لم یولد	زاده، زاده نشده است،	مادی مادی

ولم یکن له کفوا احد	لم یکن	نیست	رابطه ای

جدول فراوانی فرایندهای به کار رفته در سوره توحید را نشان می دهد:

انواع فرایندها	مادی	ذهنی	رابطه ای	رفتاری	کلامی	وجودی	جمع کل
فراوانی مطلق	۲	۰	۱	۰	۱	۰	۴
فراوانی نسبی	۵۰	۰	۲۵	۰	۲۵	۰	۱۰۰

طبق جدول فوق، بیشترین فرایند به کار رفته در این سوره مربوط به فرایند مادی است و از آنجا که فرایندهای مادی تجربیات ما از جهان بیرون را در بر می گیرند و انجام اعمال مادی و فیزیکی را نشان می دهد، مخاطب به درک موثری از آیات این سوره دست می یابد. دومین فرایند پر بسامد فرایند کلامی است که با توجه به ویژگی این سوره مبنی بر آغاز آنها با کلمه "قل" و در جهت انتقال پیام از طریق زبان کاملاً منطقی می نماید. همچنین به نظام مند بودن این کتاب آسمانی پی برده می شود که از آنجا که این سوره با کلمه "قل" آغاز می گردد و در تایید همین مفاهیم فرایند کلامی بسامد بسیار بالایی دارد.

۴.۴ کلیات سوره مبارکه فلق

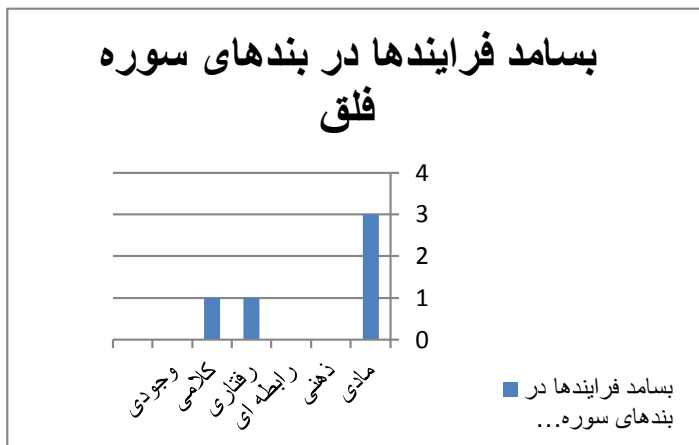
در این سوره طبق تفسیر المیزان، خداوند به رسول خود فرمان می دهد که از هر شری به او پناه برد و به طوری که از روایات بر می آید در مدینه نازل شده است. همچنین طبق تفسیر بهرام پور در این سوره تاکید بر سلامت تن انسان و زندگی اوست. همچنین انسان در برابر زیانهایی که در این سوره ذکر شده اند مسوول نیست، چون آنها عوامل خارجی و بیرون از اراده انسان است و لی انسان در برابر هجوم افکار باطل و القای افکار زشت و انگیزه های گناه مسئول است.

۱.۴.۴ فراتنش اندیشگانی سوره

بند	فعل	معادل فارسی	نوع فرایند
قل اعوذ برب الفلق	قل اعوذ	بگو پناه می برم	کلامی مادی
من شر ما خلق	خلق	بیافریده است	مادی
و من شر غاسق اذا وقب	وقب	در آید	مادی
ومن شر النفاثات فی العقد	-	-	-
ومن شر حاسد اذا حسد	حسد	حسد می ورزد	رفتاری

جدول فراوانی فرآیندهای به کار رفته در سوره فلق را نشان می دهد:

انواع فرآیندها	مادی	ذهنی	رابطه ای	رفتاری	کلامی	وجودی	جمع کل
فراوانی مطلق	۳	۰	۰	۱	۱	۰	۵
فراوانی نسبی	۶۰	۰	۰	۲۰	۲۰	۰	۱۰۰

در سوره فلق بالاترین بسامد مربوط به فرآیند مادی است که برای مخاطب ملموس و قابل درک است و دومین فرآیند پر بسامد فرآیند کلامی است که با توجه به ویژگی این سوره مبنی بر آغاز با کلمه "قل" و در جهت انتقال پیام از طریق زبان کاملاً منطقی است.

۵.۴ کلیات سوره مبارکه ناس

خداوند در سوره ناس به رسول خود دستور می‌دهد از شر وسواس خناس و سوسه‌گر نهانی به خدا پناه ببرد. محتوای این سوره شبیه سوره فلک است. هر دو درباره پناه بردن به خدا از شر و آفت‌ها سخن می‌گویند، با این تفاوت که در سوره فلک انواع مختلف شرور مطرح شده است؛ ولی در این سوره فقط بر روی شر وسوسه‌گران ناپیدا (وسواس خناس) تکیه شده است. طبق تفسیر المیزان، در این سوره خداوند به رسول خود فرمان می‌دهد به اینکه از شر وسواس خناس، به خدا پناه برد و طبق روایات این سوره در مدینه نازل شده است. همچنین، طبق تفسیر بهرام پور در این سوره تأکید بر سلامت دین و ایمان از وسوسه‌های درونی و بیرونی است.

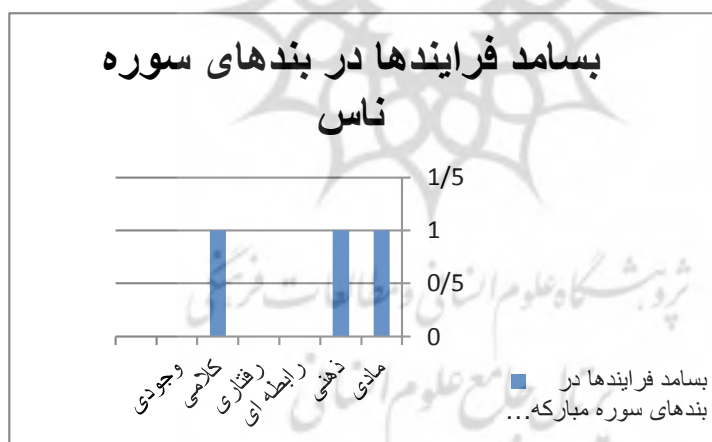
۱.۵.۴ فرانقش اندیشگانی سوره

بند	فعل	معادل فارسی	نوع فرایند

کلامی مادی	بگو پناه می برم	قل اعوذ	قل اعوذ برب الناس
-	-	-	ملك الناس
-	-	-	اله الناس
-	-	-	من شر الوسواس الخناس
ذهنی	وسوسه می کند	یوسوس	الذی یوسوس فی صدور الناس
-	-	-	من الجنه و الناس

جدول فراوانی فرآیندهای به کار رفته در سوره ناس را نشان می دهد:

جمع کل	وجودی	کلامی	رفتاری	رابطه ای	ذهنی	مادی	انواع فرآیندها
۳	۰	۱	۰	۰	۱	۱	فراوانی مطلق
۱۰۰	۰	۳۳/۳۳	۰	۰	۳۳/۳۳	۳۳/۳۳	فراوانی نسبی

بر طبق سوره مبارکه ناس انسان همیشه در معرض وسوسه های شیطانی قرار دارد و هرچه مقام وی افزون گردد در معرض این دامها بیشتر قرار می گیرد، در این سوره دستور الهی بر پناه بردن به خداوند متعال از دام این وسوسه هاست لذا در هماهنگی با این موضوعات فرآیند مادی از نظر فراوانی همردیف با دو فرآیند ذهنی و کلامی قرار گرفته است.

۵. نتیجه گیری

در این پژوهش فرآیندهای فعلی آیات ۵ سوره از قرآن کریم که با کلمه "قل" آغاز می شوند و "مقولات" قرآن نام دارند بر اساس فرانش اندیشگانی دستور نقشگرایی هیلیدی مورد مطالعه قرار گرفت و نتایج ذیل حاصل گردید:

۱. در سوره های کافرون، اخلاص و فلق بالاترین بسامد مربوط به فرآیند مادی است که با توجه به فضای حاکم بر این سوره ها و فضای حاکم بر جامعه آن دوره که اغلب افراد سطح سواد و علم بالایی نداشته اند استفاده بالا از این فرآیند با افزایش گذرایی متن، به درک بهتر مخاطب از کلام حق کمک می کند. زیرا فرآیندهای مادی به تجربیات ما از جهان بیرون ربط دارد و انجام اعمال مادی و فیزیکی را نشان می دهد و برای انسان ملموس و قابل تجربه است.

۲. در سه سوره مذکور، دومین فرآیند پر بسامد فرآیند کلامی است که با توجه به ویژگی این سوره ها مبنی بر آغاز آنها با کلمه "قل" و در جهت انتقال پیام از طریق زبان کاملا منطقی می نماید. همچنین به نظام مند بودن این کتاب آسمانی پی برده می شود.

۳. بر اساس مضامین سوره ناس انسان همیشه در معرض وسوسه های شیطانی قرار دارد و با افزون گشتن مقام، بیشتر در معرض دام های شیطانی است، در این سوره دستور الهی بر پناه بردن به خداوند متعال از دام این وسوسه هاست لذا در هماهنگی با این موضوعات فرآیند مادی از نظر فراوانی همردیف با دو فرآیند ذهنی و کلامی قرار گرفته است.

۴. در سوره جن با توجه به ماهیت و موضوع سوره و اشاره به مساله جن و غیر مادی بودن آن بیشترین نوع فرایند به کاررفته ذهنی می باشد، زیرا این سوره به مساله علم غیب می پردازد که کسی از آن اطلاعی ندارد به جز آنچه مورد خواست و اراده پروردگار است.

لذا، از این رهگذر بشر به تفکر و غور در آیات الهی سوق داده می شود. فرآیند مادی در رتبه دوم فرآیندها و با اختلاف نه چندان زیاد از فرآیند ذهنی قرار گرفته است تا هر چند موضوع کمتر ملموس جن در این سوره مطرح شده، اما کاربرد بالای فرایندهای مادی راه را در درک موضوعات ذهنی این آیات آسان کند. همچنین، وجود فرآیند مادی در رتبه دوم پس از فرآیند ذهنی با توجه به موضوع خاص این سوره، انسجام موجود در این گروه سوره ها را نشان می دهد و دلیل محکمی است مبنی بر اینکه انتخاب فرآیندها در هر آیه و بند نه تنها تصادفی نیست بلکه انتخابی به موازات موضوع هر سوره و بسیار جهت مند می باشد، به گونه ای که، انتخاب درست و به جای فرآیندها مسیر درک بهتر مفاهیم را برای انسان هموار می کند.

۵. در سوره جن پس از فرآیند های ذهنی و مادی فرایندهای کلامی در رتبه سوم قرار دارد و این ویژگی در هر ۵ سوره که با "قل" شروع می شوند به چشم می خورد تا از طریق کلام آموزه های دینی به بشر منتقل گردد و هماهنگی و یکپارچگی در رتبه بندی فرآیندها پس از فرآیند مادی کاملاً رعایت شده و این ترتیب انسجام کلام الهی به اثبات رسد.

۶. کاربردی از فرآیندهای وجودی در این سوره ها به چشم نمی خورد و این دلیل محکمی مبنی بر شفافیت و وضوح موضوعات سوره ها و فراهم آمدن زمینه درک و فهم کاملتر برای بشر است.

۷. رتبه بندی فرآیندهای به کار رفته در این سوره ها کاملاً متناسب با موضوعات مطرح شده در هر سوره و تایید کننده انسجام دستوری و واژگانی در متن می باشد.

۸. متذکر می شود که انتخاب نوع دقیق فرآیندهای فعلی در برخی آیات به دلیل نزدیکی و وجود مرز مشترک بین فرایندها دشوار می نمود که ما در این پژوهش جنبه معنایی افعال را ملاک تشخیص قرار دادیم.

پی نوشتها

۱. مایکل الکساندر کرکوود هیلیدی بنیان گذار شاخه نقش گرای در زبانشناسی، موسوم به "زبانشناسی سیستمس-نقشگرا" و همچنین حوزه گسترده تر نشانه شناسی اجتماعی است. هیلیدی در انگلیس پرورش یافت و در همان جا نیز به تحصیل پرداخت، مدرک کارشناسی خود را با درجه عالی در رشته زبان و ادبیات چینی از دانشگاه لندن و دکتری اش را نیز در زبانشناسی

چینی از دانشگاه کمبریج اخذ نمود. وی در سال ۱۹۶۵ استاد زبانشناسی دانشگاه لندن شد اما در سال ۱۹۷۶ به استرالیا نقل مکان کرد و استاد بنیانگذار زبانشناسی در دانشگاه سیدنی شد. وی در استرالیا ماند و پس از بازنشستگی اش در ۱۹۸۷ در مقام استاد بازنشسته دانشگاه سیدنی و دانشگاه مک کواری در سیدنی فعالیت می نمود. (نوروگوا، ۱۳۹۴: ۳۶)

۲. زبان‌شناسی نقش‌گرا یا زبان‌شناسی کارکردگرا یکی از رویکردهای نظری در زبان‌شناسی است که در مقابل زبان‌شناسی صورت‌گرا قرار می‌گیرد. در این رویکرد، بر نقش‌های اجتماعی و بافتی زبان تأکید می‌شود. مشهورترین انگاره این نوع دستور را می‌توان دستور زبان نقش‌گرای نظام بنیاد مایکل هیلیدی دانست

هرچند روشهای نقش‌گرای در بررسی زبان کم و بیش با یکدیگر متفاوت است، با این حال همه بر پایه این اصل مشترک گسترش یافته اند که زبان ابزار ارتباط اجتماعی است و از همین رو، محصول نقشهای نشانه‌ای بهم وابسته آن یعنی بیان احساس یا عاطفی، اجتماعی، برانگیزندگی و توصیف‌گری می‌باشد. (مشکوه الدینی، ۱۳۸۶: ۹۹)

۳.

زبان‌شناسی صورت‌گرا رویکردی در مطالعه زبان است که عناصر زبان را صرف نظر از بافت زبانی یا اجتماعی مورد مطالعه قرار می‌دهد و در مقابل زبان‌شناسی نقش‌گرا قرار می‌گیرد. دستور زایشی چامسکی و پیروانش و هم چنین انشعابات آن همچون معنی‌شناسی زایشی و غیره از یک سو دستورهای صورت‌گرای ساخت گروهی / سازه‌ای را تشکیل می‌دهند و دستوری چون دستور واژه‌از هادسون دستور صورت‌گرای وابستگی است. (دبیرمقدم، ۱۳۸۳: ۴۴)

کتاب نامه

قرآن کریم

آقا گل زاده، فردوس (۱۳۸۴)، کاربرد آموزه‌های زبان‌شناسی نقش‌گرا در تجزیه و تحلیل متون ادبی. مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، سال ۳۸، شماره ۱، ۱۴۹-۲۱.
بهرام پور، ابوالفضل (۱۳۹۱) تفسیر یک جلدی مبین، چاپ سوم، قم: انتشارات آوای قرآن.
شاکر، کمال مصطفی، ترجمه خلاصه تفسیر المیزان (علامه طباطبایی)، مترجم فاطمه مشایخ (۱۳۸۵)، انتشارات اسلام.

صالحی، فاطمه (۱۳۸۶)، علم معانی و دستور نقش‌گرای هیلیدی، کتاب ماه ادبیات، ش ۸، پیاپی ۱۲۲، صص ۴۱-۳۲.

مشکوه الدینی، مهدی (۱۳۸۸)، سیر زبانشناسی، چاپ پنجم، مشهد: انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد.
مکارم شیرازی، ناصر و گروه مولفان. (۱۳۹۴ق) تفسیر نمونه. نشر دار الکتب الاسلامیه.

بررسی فرآیندهای فعلی سورمقولات از دیدگاه فراتقش اندیشگانی ... ۱۹

ملکیان، روح الله (۱۳۹۲)، نگاهی نو به آیات محکمت و متشابهات، فصلنامه پژوهشهای قرآنی، سال نوزدهم، شماره ۱، پیاپی ۷۳.

مهاجر، مهران و نبوی، محمد (۱۳۷۶)، از زبان تا شعر: درآمدی بر زبانشناسی سازگانی نقشگرا و کاربرد ان در خوانش شعر. مجموعه مقالات سومین کنفرانس زبانشناسی، انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی و پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۶۹-۸۱. نورگوا، نینا (۱۳۹۴)، فرهنگ سبک شناسی، ترجمه احمد رضایی جمکرانی، چاپ اول، تهران: انتشارات مروارید.

Halliday, Michael (1994) An Introduction to Functional Grammar, London, Arnold

Halliday, Michael and Hassan (1976) Cohesion in English, London, Longman-

Halliday, Michael and Matthiessen, Christian (2004) Introduction to Functional Grammar, 3rd Edition. Hodder Arnold Pub.

Thompson, Geoff. (2013) Introducing Functional Grammar, Routledge: Taylor and Francis.

